

Підручник для загальноосвітньої школи як феномен навчально-методичного комплексу та деякі питання його експертного оцінювання
Шамелашвілі Р.М.
Інститут педагогіки АПН України

Постановка проблеми. Створення ринку освітніх послуг, науково-методичного забезпечення є актуальною проблемою сьогодення. В системі моніторингу освітнього середовища неабияке місце належить вивченню якості підручника як найважливішого компонента навчально-методичного комплексу.

Аналіз останніх досліджень. Теорію підручника, його роль та місце у навчально-виховному процесі, психодидактичні умови створення розробляли у своїх працях Ю.К. Бабанський, В.П. Безпалько, Н.М. Буринська, Д.Д. Зуєв, В.А. Канке, Я.П. Кодлюк, І.Я. Лернер, О.Я. Савченко, М.П. Скаткін, Н.Ф. Тализіна, Л.В. Тарасов, І.П. Товпінець, В.М. Мадзігон, А.В. Фурман, М.А. Холодна та ін.

Питанням технології експертного оцінювання взагалі та підручників зокрема присвятили праці: Н.В. Акінфієва, О.Г. Гохман, Р.Р. Іллясов, Н.Н. Китаєв, М.В. Крулехт, Т.О. Лукіна, Л.М. Петренко, І.П. Підласий, С.Т. Погорелов, А.І. Субетто, І.В. Ткельнюк, А.В. Фурман та ін..

Основна частина. Про підручник написано і пишеться багато книг, автори яких намагаються зрозуміти його феномен, створити його філософію, визначити концептуальні засади.

Цей процес постійний, нескінченний. Занадто швидко змінюється наше життя в усіх його аспектах, перед людством постали глобальні проблеми сучасності (екологічна, енергетична, ресурсна, демографічна, продовольча, збереження миру, збереження цінностей культури та ін..).

Все це не може не позначитися на змінах у змісті освіти, носієм якого є шкільний підручник. Можна стверджувати, що:

- підручник – це жанр навчальної літератури, змістом якого є основи предмету, що вивчається, які викладені відповідно до загальноприйнятої системи або типу навчання;

- підручник – це мовленнєве відтворення змісту освіти, відповідним чином підготовлений навчальний текст;
- підручник – це цілісне наукове і психолого-педагогічне явище, що потребує творчого підходу. Слід зазначити, що від таланту, рівня підготовленості, сумлінності творців залежить якість підручника.

Отже, дамо визначення підручника, яке сьогодні подається як офіційне: «Підручник – навчальне видання із систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке». [1]

Засновником теорії підручника був геніальний чеський педагог Ян Амос Коменський, який не тільки створив перший ілюстрований підручник «Світ чуттєвих речей в картинках», але й розробив теоретичні засади побудови шкільного підручника, багато з яких зберігають свою цінність і в наш час: про науковість (зміст повинен бути повним, обґрунтованим) і доступність; про місце підручника в структурі навчання (з кожного навчального предмета один самостійний підручник), про його обсяг та ін. Він запевняв, що той, «хто хоче бути освіченим, повинен цінувати книги вище за золото та коштовне каміння, ні вдень, ні вночі не випускати їх з рук, вилучаючи з них відбірний цвіт мудрості, переносити його у вулики власних пізнань». [6]

Видатним теоретиком навчальної книги був К.Д. Ушинський, який сформував чіткі положення з проблем теорії шкільного підручника, наполягав на необхідності привчати дитину до серйозної роботи з навчальною книгою.

«Тіло» підручника (дозволимо собі таку метафору) складається з багатьох технологічних ліній: принципи створення підручника, концепція підручника, його функції, відбір і структурування навчального матеріалу. Ці технологічні лінії базуються на таких дидактичних принципах, як: мінімальна кількість основних незалежних понять, виведення наслідків із основних положень теорії, під час відбору наслідків слід надавати перевагу

тим, що мають статус законів, відбір фактів має підпорядковуватись введенню і обґрунтуванню основних положень теорії тощо.

Невід'ємною складовою створення підручника є визначення структури його тексту (вимог до нього), позатекстових компонентів; щодо мови – вона повинна бути пов'язана із змістом та методичною побудовою підручника. Сюди ж можна віднести проблеми обсягу підручника, співвідношення науковості і доступності викладання, складності та трудомісткості тексту, досконалості методичного апарату та ін.

Кожне із названих понять відіграє власну самостійну роль у підручнику, і нехтування будь-яким з них призведе до зниження його якості. Ми свідомо детально зупиняємося на технологічних складових підручника нового покоління, оскільки, по-перше, він є невід'ємним важелем якісної освіти, а по-друге, без врахування цих складових не можна зробити конкретну експертизу на предмет оцінювання його якості.

Під час аналізу якості підручника нового покоління обов'язково треба враховувати те, що головною настановою під час його створення є орієнтація не на вузькопредметні знання, вміння та навички. Реалії сьогодення свідчать про те, що система освіти, вступаючи в новий етап свого розвитку, повинна забезпечити якість, яка вимірюється не кількістю вузькопредметних знань, а компетентністю у вирішенні різних життєвих проблем.

Історія розвитку людства свідчить про те, що підручник завжди був одним з головних чинників поширення соціальних та культурних цінностей, актуальних для конкретного історичного часу. В умовах зміни напрямів освіти, в рамках нових методологічних орієнтирів виникають нові вимоги до підручника як до засобу передачі соціальних і культурних цінностей, засобу розвитку творчого потенціалу в кожному учневі.

Досвід створення підручників у різних країнах (Англія, Румунія, Німеччина, Росія) говорить, що в цілому підручник є інформаційною моделлю певної педагогічної системи. Зауважимо, що педагогічна система

включає такі компоненти: мету, зміст, методи, форми, засоби, вчитель, учень, очікуваний результат. Кожний з цих компонентів в різних формах присутній в підручнику.

Для визначення шляхів удосконалення підручників нагадаємо їх функції. [3]

1. Інформаційна функція. Підручник є основним джерелом важливої для засвоєння інформації.

2. Трансформаційна функція. Можливість реалізації Державного стандарту варіативними методами, тобто підручник може трансформувати зміст кількох програм.

3. Систематизуюча функція. Забезпечує систему у викладі різних джерел, основного та додаткового текстів, ілюстрацій та позатекстового матеріалу.

4. Мотиваційна функція. Формує мотиви роботи з підручником та взагалі вивчення матеріалу.

5. Розвивальна функція. Сприяння розвитку розумових можливостей.

6. Інтегруюча функція. Дає змогу об'єднати знання, отримані з підручника та інших джерел.

7. Координуюча функція. За допомогою підручника координується застосування інших засобів навчання.

8. Функція диференціації навчання.

9. Комунікативна функція.

10. Виховна функція.

Аналіз підручників передбачає розгляд таких елементів, як: структура підручника, текст підручника, позатекстові компоненти, апарат організації засвоєння, місце підручника в навчальному комплексі та ін.

Шкільні підручники мають задовольняти нові потреби: розвивати в учнів уміння працювати, пропонувати методики навчання, спиратися на повсякденний досвід дітей. Слід розробити дидактичні, психологічні, гігієнічні, книгознавчі вимоги до створення підручника, дослідити шляхи

реалізації освітнього, розвивального та виховного потенціалів підручника; реалізувати в підручнику всі компоненти змісту освіти. Зміст підручника повинен відповідати віковим особливостям дитини. Сучасний шкільний підручник має бути... розгорнутою моделлю навчального процесу, яка передбачає активну роль самого учня, залучає його до процесу не лише засвоєння, а й активного самонавчання. [8]

Зрозуміло, що у процесі функціонування якісного сучасного підручника дійсно животворчу роль має постійне оцінювання його якості, експертна оцінка. Оцінити – значить зібрати повну, суттєву, достеменну інформацію про об'єкти оцінювання, і проаналізувати наскільки ця інформація відповідає сукупності критеріїв щодо визначених на початку цілей для того, щоб прийняти нове рішення. [12]

Дамо кілька визначень понять з процедури експертизи, які у подальшому будемо застосовувати:

- експертиза – оцінка, аналіз, дослідження спеціалістом (експертом) питань, вирішення яких потребує спеціальних знань та підготовки у відповідній сфері;
- педагогічна експертиза – сукупність процедур, необхідних для одержання колективної думки у формі експертного судження (оцінки) про педагогічний об'єкт;
- кандидат в експерти – спеціаліст, який володіє інформацією, достатньою для прийняття рішень з проблеми, що вивчається;
- експерт – відібраний за спеціальною методикою спеціаліст, що компетентний у вирішенні завдання;
- етапи експертної оцінки – основні процедури, за допомогою яких реалізується експертний метод;
- експертний метод – метод вирішення задач, за яким група спеціально відібраних експертів на підставі власного досвіду та інтуїції проводить експертну оцінку об'єкта;

- експертна оцінка – експертне судження, висловлене в кількісній та якісній формах;
- метод групових експертних оцінок (ГЕО) – різновид експертного методу, що передбачає проведення експертизи групою експертів за визначеним алгоритмом;
- рецензія експерта – судження експерта, висловлене в довільній формі;
- акт експертизи (висновок) – документ встановленого зразка, який засвідчує результати експертизи. [10, 13]

На початку 60-х років була розроблена форма взаємодії між членами експертної групи, так званій «метод Делфі». Його розробили співробітники «РЕНД корпорейшн» О. Хелмер і Т. Гордон. У літературі він став називатись «методом експертного оцінювання». В цьому випадку замість колективного обговорення проводиться індивідуальне опитування (можливо у формі анкетування). Після статистичної обробки анкет формується колективне судження групи: узагальнюються аргументи на користь різних думок, і тоді ця інформація повідомляється експертам у формі оцінювальних листів. Така процедура може повторюватись декілька разів. В результаті відбувається звуження кола оцінок, підвищується якість експертної оцінки.[8]

Організатори експертизи підручників повинні усвідомлювати, що проблемні питання, які пропонуються для аналізу експертам, мають алгоритм однозначних відповідей. Тому експерту у багатьох випадках важко використати свій досвід, інтуїцію, звернути увагу на нестандартні деталі, наприклад, «теплі» чи «холодні» підручники і таке інше, на питання, що суперечать усталеному змісту чи доповнюють його. Організаторам експертизи підручника слід намагатися уникати підміни глибокого аналізу підручника заздалегідь сформованою думкою. Експериментальне оцінювання підручника не має бути формальним, тут можлива широка творчість, особливо під час створення та опрацювання змісту оцінювальних листів. Слід зазначити, що результати роботи експертної групи завжди

будуть мати певну частку суб'єктивізму, що обумовлюється особистісними якостями експертів і впливом організаторів (замовників) експертизи.

Хто може бути експертом з оцінювання підручника?

Незалежними експертами можуть бути співробітники НАН України, АПН України, викладачі вищих навчальних закладів, методисти, вчителі й письменники. На основі рекомендацій НАН України, АПН України, вищих навчальних закладів, асоціацій вчителів створюється своєрідний Банк даних потенціальних експертів. До цього банку не можуть належати працівники МОН України та його структурних підрозділів, співробітники видавництва та особи, які можуть мати особисту зацікавленість у позитивній оцінці підручника.

Вважається, що діяльність експерта – це безперервна наукова робота, тому вимоги до експерта повинні бути такими, які пред'являються творчому науковому працівнику.

Основні вимоги до експертів з оцінювання підручників: розуміння мети і завдань експертизи підручника; компетентність, наявність необхідних фундаментальних знань; креативність, вміння творчо сприймати матеріал підручника, що аналізується, готувати нешаблонні висновки; професійне розуміння проблем створення чи використання підручника; зацікавленість – позитивне ставлення до експертизи; аналітичність – здатність послідовно та логічно аналізувати зміст підручника; конструктивність – спрямованість на вирішення експертної задачі в умовах неповноти та невизначеності інформації, взаємодію з іншими експертами; широта мислення – здатність враховувати широке коло явищ під час здійснення експертизи підручника, їхню складність та недвозначність; діловитість – зібраність, уміння працювати в конфліктній ситуації, відсутність конформізму; об'єктивність – здатність враховувати лише об'єктивну інформацію, надавати мотиваційну оцінку; незалежність, різнобічність, чесність.

Формування списків кандидатів в експерти здійснює робоча група, яка створюється директивною організацією. Доречно мати Банк даних про

експертів при МОН України з різних напрямів педагогічної експертизи. З уявного Банку даних про експертів відбираються спеціалісти потрібного спрямування та належної кваліфікації. Група повинна бути не занадто малою і не занадто великою. В першому випадку на колективну думку буде суттєво впливати оцінка кожного експерта, в другому – наявність в групі спеціалістів, різного рівня кваліфікації, що теж буде позначатись на якості оцінки підручника. В кожному конкретному випадку рішення про кількість членів експертної групи приймають організатори роботи з експертного оцінювання. Під час відбору експертів з оцінювання підручника можуть бути використані різні підходи. Наведемо кілька з них:

- евристичні – оцінка, самооцінка, взаємооцінка;
- тестові методи: обізнаність з новими підходами до створення сучасного підручника, перевірка знань з теорії підручника та ін.;
- документальні – дані про експерта. Його наукові матеріали, участь у експертизах, семінарах, конференціях тощо;
- метод взаємних рекомендацій. Суть його полягає в опитуванні кожного кандидата в експерти та подальшій статистичній обробці отриманих даних.

Метод взаємних рекомендацій

№	ППП кандидата	Посада	Адреса	Рекомендація		
				Так	ні	не знаю
1	Стеценко Г.І.	Ст.. наук. Спів роб.		+1	-1	0

Слід використовувати метод і самооцінки: кандидатам в експерти пропонують визначити свої особисті та професійні якості і дати їм оцінку в балах. Ця інформація разом з даними про взаємні рекомендації дасть можливість прийняти більш обгрунтоване рішення щодо кандидата в експерти.

Під час відбору кандидатів в експерти застосовують також і метод анкетних даних. Схема організації групової експертної оцінки підручника може виглядати приблизно так:

1. Підготовчий етап

1.1. Рішення директивної організації про проведення експертизи підручника.

1.2. Формування робочої та технічної груп.

1.3. Складання плану – графіка експертизи.

2. Етап діяльності робочої групи

2.1. Визначення переліку проблем експертизи підручника.

2.2. Розробка критеріїв для оцінки підручника.

2.3. Визначення принципів формування експертної комісії.

2.4. Розробка зразків анкет, опитувальних листів тощо.

2.5. Визначення процедури експертизи.

2.6. Формування експертної комісії.

3. Етап роботи експертної комісії

3.1. Організація експертизи.

3.2. Обговорення проміжних результатів.

3.3. Складання експертного висновку щодо якості підручника.

4. Етап роботи технічної групи

4.1. Збирання, обробка та розповсюдження матеріалів.

4.2. Оформлення документації.

5. Завершальний етап.

5.1. Аналіз результатів. Висновок.

5.2. Обговорення та прийняття рішення директивним органом.

Орієнтовні вимоги до експертного висновку з оцінювання підручника наступні. Висновок має складатися з трьох частин: вступу, констатувальної та заключної частин. Можливі кілька варіантів оцінювання підручника:

- підручник оцінюється позитивно. В цьому випадку в довільній формі подається висновок про відповідність змісту рукопису підручника зазначеним вимогам до нього;
- підручник не повною мірою відповідає вищезазначеним вимогам, повертається на доопрацювання. Повинні бути чітко висловлені думки та рекомендації щодо подальшого опрацювання;
- підручник оцінюється негативно. Негативна оцінка має бути максимально обґрунтованою.

Підготовлений експертний висновок підписується експертом та представником організатора експертизи. Висновок експертизи друкується на офіційному бланку директивної організації та закріплюється гербовою печаткою.

Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 року №51/95 визначає права та обов'язки експерта. [2]

Експерт має право вільно висловлювати особисту думку з питань експертного аналізу і брати участь у проведенні експертного аналізу на всіх стадіях експертизи; оприлюднювати у засобах масової інформації підготовлені висновки, якщо це передбачено угодою на проведення експертизи. Експерти проводять експертизу у чітко визначений термін, після чого її результати оформляють у вигляді експертного висновку, оцінних листів щодо кожного рукопису підручника і разом із супровідними матеріалами передають представникам директивного органу.

Експерт зобов'язаний показати на вимогу замовника свідоцтва або документи, що підтверджують його досвід та рівень кваліфікації; не допускати розголошення інформації, що міститься в матеріалах експертизи; експерт не має права приймати подарунки, грошову винагороду від осіб, зацікавлених у певних висновках експертизи. Експерти та організатори експертизи несуть відповідальність за порушення процесу експертної оцінки.

Порушеннями у сфері експертизи підручника вважаються: фальсифікація висновків експертизи, прийняття рішення без проведення експертизи,

створення для експертів або експертних комісій обставин, що обумовлюють необ'єктивне проведення експертизи або підготовку свідомо недостовірних висновків, переслідування експертів у будь-якій формі за його висновки, порушення конфіденційності щодо інформації, отриманої від експерта. Особи, винні у вчиненні зазначених правопорушень, несуть дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Розглянемо послідовність створення підручника та етапи його експертизи. Написанню підручника передують створення авторської концепції. В ній повинні бути подані суттєві відмінності нового підручника від діючого та повинно вказуватись, за допомогою яких компонентів (технологічних та змістових) буде підвищена його якість. При позитивній оцінці авторської концепції підручника даються рекомендації на створення макета нового підручника. Оцінку концепції можуть надавати кафедри вищих навчальних закладів, видавництва, відповідні відділи галузевого інституту МОН України, предметні комісії Науково-методичної ради МОН України.

Другим етапом створення нового підручника є створення автором макета підручника (навчальних матеріалів) та організація його авторської перевірки. Концепція та макет підручника можуть розглядатись та рецензуватись відповідними підрозділами галузевих інститутів МОН України, профільними кафедрами вищих навчальних закладів, видавництвами. При позитивній оцінці організовується авторська перевірка макета підручника. Авторська перевірка навчальних матеріалів майбутнього підручника проводиться в школі особисто автором чи вчителем під безпосереднім наглядом автора. Під час авторської перевірки визначаються слушність відбору змісту навчання, обсяг навчального матеріалу на весь курс і на кожний урок, ступінь доступності його викладу, випробовуються різні методики для кращого оволодіння програмним матеріалом. Завершенням етапу авторської перевірки є створення рукопису нового підручника, необхідних дидактичних матеріалів та методичних рекомендацій для вчителя. Вважаємо недоцільною практику, коли підручник пишуть одні, а

методичні рекомендації, робочі зошити, інші дидактичні засоби створюють інші.

Наступним етапом є створення та експертна оцінка експериментального підручника. Новий підручник у якості експериментального автор подає в один з галузевих інститутів МОН чи видавництва, які здійснюють його експертну оцінку. Разом з підручником подаються всі необхідні дидактичні матеріали та методичні рекомендації щодо їхнього використання.

Експериментальний підручник за змістом і структурою не обов'язково повинен відповідати діючій програмі. Однак, коли зміст експериментального підручника не відповідає діючій програмі, автор повинен показати засоби, що забезпечували б рівень підготовки учнів відповідно до її вимог. Рішення про затвердження підручника як експериментального ухвалює відповідний галузевий інститут МОН України з погодженням МОН України на основі експертної оцінки рукопису підручника за відповідною методикою. Перевірку експериментального підручника здійснює галузевий інститут МОН України в кількох школах України. Основними завданнями перевірки експериментального підручника є співставлення рівня знань й умінь, здобутих під час навчання за діючим та експериментальним підручником, відповідність експериментального підручника Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки, новому змісту освіти, закладеному у Державних освітніх стандартах.

Якщо використання експериментального підручника призводить до перевантаження учнів, невиконання умов програми чи інших небажаних явищ, то за рішенням галузевого інституту МОН України експеримент може бути припинений ще до закінчення навчального року.

Автор експериментального підручника має право знайомитись з ходом експерименту, брати участь в обговоренні його результатів, але не може керувати перевіркою свого підручника або втручатись у хід експерименту. Якщо перевірка експериментального підручника призведе до поліпшення

результатів навчання, Вчена рада галузевого інституту МОН України може рекомендувати його до широкої експериментальної перевірки в якості пробного. Пробний підручник створюється на базі експериментального підручника з урахуванням результатів його перевірки, рекомендацій рецензентів та експертів. Рукопис пробного підручника рецензується та обговорюється відповідними предметними комісіями Науково-методичної ради МОН України. Перевірку пробного підручника проводять в умовах широкого експерименту в міських та сільських загальноосвітніх школах протягом одного навчального року. Оцінку підручника дають на основі експертизи якості рукопису та вивчення результатів навчання учнів. Експертна оцінка якості підручника ґрунтується на основі принципів, що вже висвітлювались вище, а також відповідності його змісту сучасним потребам суспільства, досягненням науки, діючій програмі, основним вимогам педагогічного процесу, меті навчання. Результати перевірки (експертної оцінки пробного підручника) обговорюються предметною комісією Науково-методичної ради МОН України та за її представленням колегія Міністерства ухвалює рішення про переведення пробного підручника в стабільний.

Під час визначення параметрів, за якими має здійснюватись експертна оцінка підручників, можна використати підходи, що наводить Т.О. Лукіна:

- науковість викладу навчального матеріалу;
- формування світогляду;
- виховний потенціал навчального матеріалу;
- розвивальний ефект навчального матеріалу;
- дидактична досконалість;
- методичне забезпечення;
- ергономічні показники. [7]

На нашу думку, доцільним є також використання рейтингової характеристики оцінювання якості підручників.

Орієнтовна рейтингова характеристика оцінювання підручників

1. Відповідність програмі та стандарту.

2. Доцільність відбору змісту освіти.
3. Науковість змісту.
4. Доступність змісту.
5. Врахування вікових особливостей.
6. Спрямованість на особистісно-орієнтоване навчання і засоби диференційованого навчання.
7. Компетентнісний підхід до змісту підручника.
8. Забезпечення міжпредметної інтегративності знань.
9. Доступність та глибинність викладу.
10. Забезпечення наступності підручника.
11. Забезпечення можливості самостійної роботи з підручником.
12. Формування інтересу до предмету.
13. Оптимальна складність тексту.
14. Аналіз взаємозв'язку дидактичної та методичної бази підручника.
15. Наявність та доцільність методичного апарату підручника.
16. Формування потреби скористатись підручником.
17. Формування культури роботи з підручником.
18. Наявність психофізіологічної комфортності роботи з підручником.

У Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки зазначено, що метою програми є підвищення якості освіти, інноваційний розвиток, інтеграція в європейський та світовий простір; одним зі шляхів і способів розв'язання проблем реформування освіти є досягнення європейської якості освіти, розробка та впровадження державних стандартів нового покоління, оновлення змісту і методичного забезпечення навчального процесу. [5] Підручнику в цій справі належить вирішальна роль.

Висновки. Підручник нового покоління має подавати не тільки зміст певної науки, а й формувати вміння свідомого оперування набутими знаннями в типових обставинах. Створити такий підручник можливо лише за умов професійно організованої експертизи.

Література

1. Державний стандарт України. – К., 1996
2. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 року. – К.: Відомості Верховної Ради, 1995. - № 9. – С. 21, 35, 56.
3. Зуев Д.Д. Школьный учебник. – М.: Педагогика, 1983. – С. 58-60.
4. Китаев Н.Н. Групповые экспертные оценки. – М.: Знание, 1975. – С.7-12
5. Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 рр. – К.: Офіційний вісник України, 2006. – №28
6. Коменський Я.А. Об искусном пользовании книгами – первейшим инструментом развития природных дарований. – М.: Педагогика, т2. – 1982. – С34-35.
7. Лукіна Т.О. Якість українських підручників для середніх загальноосвітніх шкіл: проблеми оцінювання і результати моніторингу. – К.: Академія, 2004. – С.22-24
8. Мадзігон В.М. Поступ у третє тисячоліття. – К: Педагогічна думка, 2006. – С.16-17
9. Погорелов С.Т. Основы педагогической экспертизы. Irro.ru/index.pl ss-48 get fils
10. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике. – М.: Высшая школа, 2004. – С.152, 173
11. Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» від 17.04.2002 р. – К.: Парламентське видавництво, 2004
12. Франсуа-Марі Жерар, Ксав'є Рожер «Як розробляти та оцінювати шкільні підручники». – К.: Анод, 2001. – 352 с.
13. Черепанов В.С. Эксперные методы в педагогике. – М.: Педагогика, 1989. – С. 111-112.

В матеріалах акцентується увага читачів на підручник як феномен учебно-методического комплекса, на суть і технологію організації експертної оцінки учебной книги; звертається увага на права і

обязанности организаторов экспертизы и экспертов. Рассматриваются этапы создания ученика нового поколения.

Шамелашвілі Р.М. Підручник для загальноосвітньої школи як феномен навчально-методичного комплексу та деякі питання його експертного оцінювання/Проблеми сучасного підручника: Зб. наук. праць/Редкол. – К.: Педагогічна думка, 2008. – Вип.. 8. – 544 с. – С. 8 – 20.